دانشگاه هنر اسلامی تبریز
۱۳۷۸
دانشکده معماری و شهرسازی

فیروزه اسلام

پژوهه معماری و شهرسازی اسلامی

۲

دو فصلنامه علمی تخصصی ISSN: 2383-0247 سال دوم، بهار و تابستان ۹۵

مبانی اسمائی در تحول خصلت ها در ادوار تاریخی هنر و معماری در تمدن اسلامی
مهدی حمزه نژاد.....۱

شریعت- شهر اسلامی
اسلام کرمی.....۲۵

تأملی بر مفهوم ساختار و چگونگی شناسایی آن در شهر ایرانی پیش از دوران مدرن
زهرا اهری.....۴۵

سلب مالکیت از زمین های شخصی در طرح های شهری: مبانی اسلامی و فرضیهٔ استثمار
مسعود ناری قمی.....۶۹

تبیین ویژگی های طراحی شهری ایرانی اسلامی تبریز
محمدرضا پورجعفر، اصغر مولایی، علی پورجعفر.....۸۷

ریخت شناسی گنبد
مسعود وحدت طلب، الهام رضایی زاده.....۱۰۹

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

فیروزه اسلام
پژوهه معماری و شهرسازی اسلامی

دوفصلنامه علمی – تخصصی

سال دوم

شماره ۲

بهار و تابستان ۹۵

ISSN: 2383-0247

صاحب امتیاز :	دانشگاه هنر اسلامی تبریز
مدیر مسئول :	دکتر محمد علی کی‌نـژاد
سردبیر :	دکتر محمدتقی پـیربابائی
جانشین سردبیر :	دکتر احد نژاد ابـراهـیـمی
اعضای هیات تحریریه : (به ترتیب حروف الفبا)	دکتر محمدرضا بمانیان (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه تربیت مدرس) دکتر محمدتقی پیربابائی (دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز) دکتر محمدرضا چناقلو (استاد دانشگاه صنعتی سهند) دکتر عیسی حجت (استاد دانشکده معماری پردیس هنرهای زیبا دانشگاه تهران) دکتر محمدعلی کی‌نژاد (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز) دکتر اصغر محمدمرادی (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران) دکتر مرتضی میرغلامی (استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز) دکتر حمید ندیمی (استاد دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی) دکتر احد نژادابراهیمی (استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
مدیر داخلی :	دکتر مینو قره‌بگلو (استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اسلامی تبریز)
مسئولان امور اجرایی: (به ترتیب حروف الفبا)	مهندس حمزه پیربابایی، مهندس زهرا علی‌نام، مهندس سید مسعود وفایی
اعضای مشاوران علمی : (به ترتیب حروف الفبا)	دکتر بهرام آجرلو، دکتر مازیار آصفی، دکتر آزیتا بلالی اسکویی، دکتر مرتضی پورمحمدی، دکتر حسن سجادزاده، دکتر فرزین حق‌پرست، دکتر یاسر شهبازی، دکتر عباس غفاری، دکتر اسلام کرمی، دکتر مهدی محمدزاده، دکتر لیلا مدقالچی، دکتر آیدا ملکی، مهندس مهدی نارنگی، دکتر مسعود ناری قمی، دکتر مسعود وحدت‌طلب، دکتر علی وندشعاری، دکتر پریسا هاشم‌پور.

آدرس پستی :	تبریز، میدان ساعت، خیابان مقصودیه، خیابان مصلی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز
تلفن :	۰۴۱-۳۵۵۴۱۸۱۳
سایت اختصاصی :	Firooze-islam.ir
نشانی الکترونیک :	firooze.islam@tabriziau.ac.ir

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

تبیین ویژگی‌های طراحی شهری ایرانی اسلامی تبریز

مورد مطالعه: بازار بزرگ شهر

محمدرضا پورجعفر*[۱]، اصغر مولایی[۲]، علی پورجعفر[۳]

۱. استاد دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
۲. دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
۳. کارشناس ارشد طراحی شهری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

چکیده

شهر تبریز از تاریخ غنی برخوردار است که متأثر از تحولات خوشایند و ناخوشایند اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و طبیعی می‌باشد. بافت قدیم تبریز همچون بافت برخی دیگر از شهرهای ایران، حاصل تاریخی پر فراز و نشیب و میراثی گران‌بها و ارزشمند در زمینه طراحی شهری می‌باشد. مجموعه‌های شهری عظیم و بکر همچون بازارها در ایران، طی فرآیندی تاریخی از اندوخته‌های فکری فرهنگی و معنوی تبلور یافته و بدیهی است که به یکباره از نمونه‌های بیگانه دیگری الگوبرداری نشده است. بازسازی و رونق شهر تبریز پس از زلزله‌های ویران‌کننده و دیگر تحولات، اشاره‌ای به وجود اصول و مبانی مکتبی از پیش شکل گرفته دارد. بازار تبریز که به ثبت جهانی رسیده، به طور مسلم از نظر کالبدی- فضایی و اجتماعی یکی از ارکان هویتی این شهر است. مسئله مورد نظر بی‌توجهی به این میراث ارزشمند و عدم آشنایی با ویژگی‌های اصول و مبانی مکتب مذکور و هدف اصلی استنتاج مبانی طراحی شهری از فرهنگ و سنن تبریزیان و تجلیات کالبدی موجود آن، به عنوان مکتبی از مکاتب طراحی شهری ایران‌زمین با ویژگی‌های خاص سنت طراحی شهری خود است. آموختن از این مجموعه و بازشناسی ابعاد پنهان موجود در آن، می‌تواند به ارتقای کیفیت شهرهای هم فرهنگ منطقه و توسعه فضاهای شهری کمک شایانی نماید. در این مقاله با روشی توصیفی تحلیلی موضوع از طریق تحلیل، محتوای متون و اسناد موجود و مشاهدات میدانی مورد مطالعه و بازشناسی قرار گرفته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد بازار تبریز برخلاف بازارهای تهران، اصفهان، کاشان که ساختاری خطی با انشعابات کمتر می‌باشند، به صورت شبکه‌ای متشکل از راسته‌ها، دالان‌ها، گره‌ها، تیم‌ها، تیمچه‌ها، سراها، مساجد و با انشعابات فراوان به عنوان سیستمی کارآمد در ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، اقلیمی و با تنوع بالای فعالیتی، با نظمی پیچیده به حیات خود ادامه می‌دهد. در نهایت می‌توان چنین نتیجه‌گیری نمود که سنت طراحی شهری تبریز مکتبی است منحصر به فرد، دارای فضاهای شهری دلنشین، رنگ و لعاب گرم و شاد، بافت هماهنگ و دانه‌بندی نرم که درس‌هایی آموزنده و ارزشمند برای بازگو کردن و بازآموزی دارد.

واژگان کلیدی:

بازار تبریز، ویژگی‌های مکتب تبریز، هویت، حس تعلق، سنت طراحی شهری.

* E-mail: pourja_m@modares.ac.ir

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

مقدمه

آثار طراحی شهری در گوشه و کنار گستره وسیع ایران زمین بازگوکننده سال‌ها تفکر، تعقل، تبلور و تجلی آداب و رسوم و فرهنگ ایرانی اسلامی ساکنان این سرزمین می‌باشند. می‌توان ادعا نمود هر دسته از این آثار در گوشه و کنار این سرزمین بزرگ برای خود مکتبی منحصر به فرد است. هر یک از این مکاتب قابلیت‌هایی برای بازآموزی دارد. بدیهی است که کشور ایران با پشتوانه تاریخی کم‌نظیر، باید از چنین غنای طراحی برخوردار باشد.

گسیختگی ناآگاهانه از فرهنگ غنی طراحی شهری و معماری ایرانی بیشتر تحت تأثیر تبلیغات گسترده رسانه‌های تخصصی غرب و به دنبال آن مدرنیسم است. از منظری دیگر، دانش فرا گرفته فارغ التحصیلان سطوح بالای دانشگاهی، در رشته‌های معماری و شهرسازی در کشورهای غربی نیز مشکل مذکور را مضاعف نموده است. این موضوع موجب شده تاتمام دروس تئوری و عملی دانشگاهی و امتحانات و کنکورها بر روی مطالب ترجمه‌شده ناقص غرب تأکید نماید. غرب همواره سعی بر آن داشته تا خود را الگوی پیشرفت و تجلی اندوخته‌های پیشین دیگران را به طور غیر مستقیم نماد عقب افتادگی، مبتدی و تاریخ مصرف گذشته جلوه دهد. اکثر مدرنیست‌ها سعی نموده‌اند دنباله‌روی از سنت گذشتگان را کم اهمیت و نوآوری بی‌رگ و ریشه و گهگاه صرفاً بر اساس تفاوت و تغییر را حائز اهمیت و با ارزش جلوه دهند. جای تعجب نیست که آن‌ها هنجارهای فرهنگی دیگران را ناهنجاری و ناهنجارهای بی‌فرهنگی خود را هنجار جلوه می‌دهند(پورجعفر ۱۳۹۳).

بازار در فرهنگ طراحی شهری ایران، در قلب شهر با فضایی دلنشین پذیرای شهروندان و دیگر اهالی حومه شهر، در فضایی مطبوع و به دور از برف و بوران در زمستان و گرمای جنوب در تابستان است. در نگاهی کلی می‌توان دریافت، رنگ و لعاب بازار وکیل با تبریز فرق دارد. از شمال تا جنوب، تمامی شهرهای قدیمی دارای بازار هستند لیکن هر کدام متعلق به دیار خویشند، تنوع و تفاوت به طور منطقی و برپایه‌های فرهنگی و عرق ملی، موجب تنوع ارائه گردیده است. در اکثر بافت‌های مذکور معنویت به طرق گوناگون متجلی است و کرامت انسانی در شهرها و به خصوص مرکز عملکردی شهر(نه صرفاً جغرافیایی) یعنی «بازار» مورد عنایت استادان درسنت طراحی شهری بوده است. توجه و احترام به آثار طراحی شهری همچون بازار، برای آشنایی هرچه بیشتر با هنر و هویت شهرهای کهنی همچون تبریز در راستای تبیین ویژگی‌های طراحی شهری ایرانی اسلامی تبریز، بسیار سازنده و نتیجه بخش خواهد بود.

شهر تبریز در دوره ایلخانان، قراقویونلوها و صفویه، پایتختی آباد و پر رونق بود. بازسازی این شهر پس از زلزله‌های ویران‌کننده و دیگر تحولات، اشاره‌ای به وجود اصول و مبانی مکتبی از پیش شکل‌گرفته در دوران پر رونق پیشین دارد. این شهر در دوره قاجاریه به ویژه انقلاب مشروطه و پس از آن، از بعد اجتماعی- سیاسی مهم‌ترین شهر ایران پس از تهران بود. تبریز امروزین در بعد کالبدی، تقریبا همان تبریز ولیعهد نشین است. بازار تبریز با به ثبت رسیدن در سطح جهانی، به طور قاطع از نظر کالبدی- اجتماعی یکی از ارکان هویتی این شهر است. بازار تبریز مجموعه‌ای از راسته‌ها، تیمچه‌ها و سراهایی با معماری ارزشمند بومی ایران است که نمایان‌گر بنیان‌های اقتصادی، اجتماعی و طراحی شهری بومی ایران در دوره اسلامی است. این مجموعه با برخورداری از حیات پایدار اقتصادی به دلیل قرار گرفتن بر سر راه بازرگانی بین‌المللی ابریشم، انسجام و اصالت سرمایه اجتماعی و رموز در خود نهفته

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

برنامه‌ریزی و طراحی شهری، قابل بازآموزی برای توسعه وضع موجود و شهرهای هم فرهنگ آن در منطقه است.

تبریز پس از برگزیده شدن به پایتختی ایلخانان در عهد آباقاخان و پسرش سلطان محمود غازان‌خان (٦٩٤ق/١٢٩٥م)، در زمره شهرهای بزرگ آذربایجان قرار گرفت. پیش از این زمان شرایط بین‌منطقه‌ای و بین‌المللی برای تبدیل شدن آن به یک شهر بزرگ مهیا نشده بود. کثرت وقوع زمین‌لرزه، شدت ویرانگری آن و مهم‌تر از همه آغاز دوباره زندگی از نو(صفامنش، رشتچیان و منادی‌زاده، ١٣٧٦: ٥٣-٣٣)، از ویژگی‌های ممتاز طبیعی و فرهنگی-اجتماعی تبریز به شمار می‌رود. در دوره جهانشاه قراقویونلو، احداث مجموعه ساختمان‌های آموزشی-خدماتی- مذهبی مظفریه در شرق تبریز(از ساختمان‌های این مجموعه تنها مسجد کبود برجای مانده است) حائز اهمیت است. در زمان اوزون حسن آق‌قویونلو، احداث مجموعه نصیریه شامل مسجد، مدرسه، بیمارستان و باغ زویه پیرامون میدان صاحب‌آباد و پل‌بازارهایی در ادامه بازار تبریز روی مهران‌رود(قوری چای) از مهم‌ترین تحولات محسوب می‌شود(عمرانی ١٣٨٧، ٩٠؛ پاکزاد ١٣٩٠، ٣٦٠-٣٦١). در عهد غازان‌خان تبریز به اوج شکوفایی و رونق خود رسید و به یکی از مهم‌ترین کانون‌های سیاسی-بازرگانی آن روزگار تبدیل شد. انتخاب تبریز به پایتختی ایلخانان، رشد مدنیت در اطراف دریای سیاه، ارتباط بازرگانی میان شرق و غرب و به تناسب آن، تبریز که بر سر راه شرق به غرب بود اهمیت یافت. در دوره ایلخانی(٥٩٢ش/١٢١٣م)، تبریز به معروف‌ترین شهر آذربایجان تبدیل شده بود. شهری آباد با باروهای محکم و استوار از آجر و گچ که پیرامون آن نهرهای بسیار جریان داشت و اطراف شهر را باغ‌ها و بستان‌ها پوشانده بود. آبادانی تبریز ایلخانیان را برانگیخت تا این شهر را به پایتختی حکومت خود برگزینند(بهنام ١٣٤٨، ٤٥٩؛ مشکور ١٣٤٩، ٤١٩). این انتخاب نقطه عطفی در تاریخ شهر تبریز بود(پاکزاد ١٣٩٠، ٣٢٥-٣٢٦).

تبریز از سوی شاه اسماعیل در ٨٧٩ش/١٥٠٠م برای چندمین بار به پایتختی ایران انتخاب شد. تبریز در دوره صفویان شش دروازه داشت و از محله‌های مختلفی تشکیل می‌شد. در زمان شاه طهماسب و پس از وی نیز شهر تبریز دستخوش حمله عثمانی‌ها قرار گرفت و اشغال شد تا اینکه شاه عباس در جنگی عثمانیان را شکست داد و تبریز تسلیم شاه عباس شد. از این گذشته زلزله‌های پرشماری در تبریز رخ داد. جنگ‌های پی‌درپی ایران و عثمانی در این دوره را می‌توان یکی از دلایل مهم نابودی بسیاری از ابنیه مهم شهر تبریز دانست. پس از تخریب بناهای عثمانی در تبریز به فرمان شاه عباس اول در ٩٨٩ش/١٦١٠م ساختمان‌های جدیدی احداث گردید(پاکزاد ١٣٩٠، ٤٠٥-٤٠٦).

تبریز در دوره قاجاریان ولیعهدنشین این سلسله بود و ولیعهدان سلسله قاجار در این شهر اقامت می‌گزیدند. شهر تبریز از دوره فتحعلی‌شاه، از یک سو به دلیل اقامت ولیعهد قاجاری در آن و از سوی دیگر به خاطر نزدیکی به قفقاز، گرجستان و عثمانی به صورت کانون مبادلات فرهنگی و اقتصادی میان ایران و کشورهای همسایه شمالی و شمال غربی درآمد. گذشته از آن با وقوع جنگ‌های ایران و روس، تبریز اهمیت سیاسی و نظامی یافت و نه‌تنها از طرف دولت ایران بلکه از سوی قدرت‌های خارجی آن دوره یعنی انگلستان، روسیه، فرانسه و عثمانی مورد توجه خاص قرار گرفت. از این زمان عباس میرزا با استقرار در تبریز، برنامه ساماندهی ارتش ایران را به شیوه غربی آغاز کرد. وی جبه‌خانه و کارخانه توپ‌ریزی را به راه انداخت که این مقدمه‌ای برای پاگرفتن صنایع جدید و ارتباط بیشتر با قفقاز و گرجستان و استانبول شد. بدین ترتیب شهر تبریز از این زمان تا پایان قاجاریه به عنوان مهم‌ترین شهر کشور پس از تهران مطرح شد و در نیمه دوم حکومت قاجاریه و در جریان انقلاب مشروطیت، به عنوان شهری پیشرو در

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

آزادی‌خواهی نامی بلند یافت(صفامنش، رشتچیان و منادی‌زاده ۱۳۷٦، ۳۵-۳٦). بازسازی مجدد تبریز پس از ویرانی‌های ناشی از زلزله و جنگ و افت وخیزهای سیاسی حاکی از داشتن اصـول مـبـانـی تبیین شده وتثبیت شده‌ای می‌باشد که موجب شکل‌گیری مطلوب و قابل ذکر در توسعه بافت شهر و به خصوص بازار بزرگ شده است.

بازار تبریز در سفرنامه‌های سیاحان و جهانگردان

در این مبحث به مطاله و بررسی تبریز و بازار آن به عنوان نمونه مورد مطالعه در متون ادبی موجود ومشاهدات میدانی پرداخته می‌شود(جدول ۱). مجموعه بازار تبریز یکی از بازارهای بزرگ تاریخی - با ۲۷ هکتار مساحت و ۵۷٦۰ متر طول راسته‌ها- و از قدیمی‌ترین بازارهای زیبای خاورمیانه در دوره بعد از ورود اسلام به ایران به شمار می‌آید. سبک معماری و آرایش مغازه‌ها، کثرت تیمچه‌ها، کاروانسراها، دالان‌ها و راسته‌ها، انواع مشاغل و حرفه‌ها و وجود تعداد بسیاری مدرسه و مسجد که در کنار سراهای بازرگانی قرار گرفته‌اند، این بازار تاریخی را به نمونه‌ای عالی و منحصر به فرد از یک مرکز مهم تجاری اسلامی و شرقی مبدل ساخته است.

جدول۱: توصیفات سیاحان و جهانگردان از شهر تبریز با تأکید بر ویژگی‌های معماری و طراحی‌شهری

سیاح و جهانگرد	تاریخ سفر و دوره مربوطه	کلیدواژه‌های مستخرج از شرح مشاهدات و توصیف‌ها از شهر تبریز
کلاویخو	دوره آق‌قویونلوها، سده نهم شمسی/پانزدهم میلادی	باروی شهر غیرمستحکم و غیرقابل تعمیر -درون شهر خانه‌ها و مسجدهای بسیاری برپا بودند- خیابان‌های پهن و میدان‌هایی گسترده- که به دور میدان‌ها ساختمان‌های بزرگی وجود داشته- تنوع کالاها در میدان
تاورنیه	دوره صفوی/شاه صفی	شهری آجری، دارای ساختمان‌های دو طبقه با بام‌های مسطح
جکسن	دوره قاجار	توصیف کالبد بازار(راسته‌ها، حجره‌ها و رونق خرید و فروش)
هینریش، بروگش	دوره قاجار	موقعیت اقتصادی تبریز به دلیل هم‌مرز بودن با روسیه و ترکیه- ارتباط تجاری با اروپا
اعتماد السلطنه	دوره قاجار	توصیف کالبد بازار، تعداد چهل و پنج باب کاروانسرا و تیمچه، در گذرهای محله‌ها و در کنار دروازه‌ها نیز هزاروپانصد باب دکان- توصیف راسته‌های اصلی و فرعی بازار
شاردن	دوره صفوی	توصیف عظمت تبریز در ایران- بازارهایش از سایر بلاد آبادتر و سقف‌های آن بلندتر است- تجارت با اروپا- جمعیت شهر ششصد هزار نفر
اولیاء چلبی	دوره شاه عباس دوم، سال ۱۰۲٦ش/۱٦٤۷م	کاروانسراهای عالی و سرپوشیده- بارویی محصور و سیصد برج نگهبانی و شش دروازه- شش چشمه بزرگ از کوه سهند و نه رشته قنات بزرگ و هفت هزار حلقه چاه- شهر نظم هندسی نداشته و در شرق تبریز قلعه عظیم ویرانی به نام قلعه "رشیدیه" وجود داشته است
هوتم شیندلر	در ۱۳۲۸	برتری تبریز بر تهران- بازارهای زیباتر و بزرگ‌تر- مرکز بازرگانی ایران

این مجموعه خود نمونه بارزی از تبلور اندیشه‌هایی در زمینه ایجاد مراکز تجاری در سنت برنامه‌ریزی و طراحی شهری ایران و به خصوص مکتب شهر تبریز است. برطبق کتیبه و نوشته‌های تاریخی تبریز که در مسیر کاروان‌های بزرگ آسیای دور و اروپا قرار داشته است در طی ادوار متوالی بازار داد و ستد و معامله ادویه مالزی، سنگ‌های

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

قیمتی هندوستان، سیمان مالایا، شال‌های بافت کشمیر، فیروزه نیشابور، گلاب و عطر کاشان و شیراز، ابریشم گیلان، اسلحه گرجستان و شام و سایر کالاهای بازرگانی بوده است. پارچه‌های گران‌بها و مرغوب و فرش‌های عالی و ابریشمی نیز از صادرات مهم تبریز محسوب می‌شده و این شهر مرکز مبادله پارچه‌های ابریشمی چین به اروپا و اجناس کشورهای اروپایی به خاور دور بوده‌است(خاماچی، ۱۳۷۵).

ابن‌بطوطه سیاح معروف مراکشی در سال ۷۳۱ ه.ق. به توصیف بازار تبریز و ورودی بازار این شهر(غازان) اشاره داشته است. وی بازار تبریز را از بزرگ‌ترین و بهترین بازارها در مقایسه با بازارهای شهرهای دیگر دنیا دانسته، وی وجود محدوده‌ای مخصوص و مشخص برای هر یک از اصناف و پیشه‌وران و تنوع خیره کننده جواهرات در بازار

بازار تبریز مانند سایر بازارهای ایران به بخش‌ها و راسته‌های خاص اصناف معین تقسیم و به نام آن‌ها معروف شده است. مهم‌ترین این راسته‌ها عبارتند از: بازار امیر راسته، راسته قدیم، بازار سراجان، بازار شیشه گرخانه، بازار کفاشان، بازار صفی، بازار صادقیه، بازار کلاهدوزان، بازار پنبه‌فروشان، بازار دباغ خانه، بازار قند فروشان، قیزبستی بازار، بازار مسگران. تیمچه‌های معروف بازار تبریز نیز تیمچه امیر، تیمچه حاج شیخ و تیمچه مظفریه است که خود این تیمچه‌ها از کانون‌های مهم فرهنگی و اجتماعی شهر تبریز به شمار می‌آمده است.

شاردن در ۱۰۸٤ش/۱٦۷۳م تبریز را از بهترین شهرهای ایران دانسته و جمعیت این شهر را حدود ۵۵۰ هزار تن بیان کرده است. او در توصیف و تشریح شهر تبریز به نقل از خاماچی(۱۳۷۵) چنین بیان کرده که شهر نظم هندسی ندارد، دارای نُه محله، و پانزده هزار دکان در بازارهاست. وی قیصریه را بزرگ‌ترین بازار تبریز دانسته که دارای سیصد کاروانسرا با ظرفیت سکونت حدود سیصد نفر در برخی از آن‌ها بوده است که عالی‌ترین دستارهای ایرانی در جواهریان را از ویژگی‌های بارز بازار تبریز برشمرده است. بافت اصلی بازار تبریز از دو راسته سرپوشیده شمالی جنوبی و شرقی غربی تشکیل‌شده است، عرض بازارها بین چهار تا پنج متر و ارتفاع سقف راسته‌ها نیز پنج تا شش متر است که در مقایسه با سقف بازارهای نواحی مرکزی و گرمسیر بسیار کوتاه‌تر است. راسته‌های اصلی توسط راسته‌های فرعی و کوتاه‌تر با هم ارتباط دارند و در فضاهای بین آن‌ها نیز سراها، کاروانسراها و تیمچه‌های متعددی ایجاد شده است. تقاطع راسته‌ها در سه راهی‌ها و چهار سوها نیز با طاق‌های گنبدی پوشیده شده که زیبائی خاصی به چهارسوهای متعدد بازار تبریز بخشیده است(شکل ۱). اتصال دهانه‌هایی با اندازه‌های متفاوت و پوشش آن‌ها با یک مهارت و تکنیکی قابل توجه در این زمان است.

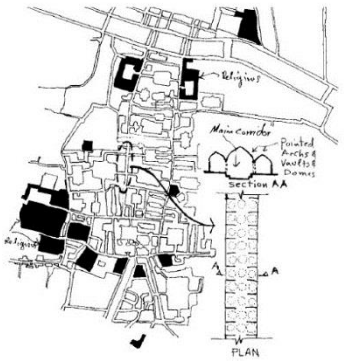

تصویر۱: پلان و مقطع بازار تبریز (Pourjafar et al, 2012)

این شهر تهیه می‌شود و سالیانه شش‌هزار عدل ابریشم در کارگاه‌های آن بافته می‌شود.

از دیگر امتیازات قابل ذکر و منحصربه فرد بازار تبریز عبارتند از:

- قرار گرفتن بر سر چهارراه جاده ابریشم و گذر روزانه صدها کاروان از قاره‌های مختلف جهان(رونق بازرگانی)

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

- بازدید جهانگردان مختلف از بازار تبریز و تمجید از شکوه و رونق آن(ابن‌بطوطه، مارکوپولو، یاقوت حموی، شاردن، فلاندن، کلاویخو، حمدا...مستوفی و ...)
- تعداد حجره‌ها: حدود ۵۵۰۰ باب، مغازه و فروشگاه با ۴۰ گونه شغل، ۳۵ باب سرا، ۲۵ باب تیمچه، ۲۰ باب مسجد،۲۰ باب راسته و راسته‌بازار، ۱۱ باب دالان و ۹ باب مدرسه دینی.

در ادامه برای بیان ویژگی‌های بازار تبریز، به مقایسه آن با برخی از دیگر بازارهای ایران پرداخته می‌شود. این مقایسه شاخص بودن و صاحب سبک و مکتب بودن تبریز را تا حدودی به نمایش می‌گذارد(جدول ۲).

۱. مقایسه بازار تبریز با بازار سایر شهرهای ایران

بازار تبریز در مقایسه با بازار شهرهای تهران، شیراز و اصفهان که ساختاری خطی دارند از ساختاری شبکه‌ای برخوردار است. بازار تبریز دارای بیشترین طول راسته‌ها و مساحت است. علاوه بر موارد مذکور، تنوع ویژه اجزای گونه‌های هر یک از فضاهای مکث و حرکت در مجموعه بازار تبریز نشان از پشتوانه اندیشه غنی برای طراحی شهری تبریز است(جدول ۲). علاوه بر ویژگی‌های مطرح شده، تناسبات انسانی‌تر بازار تبریز نسبت به بازار ۳ شهر دیگر(به جهت سازگاری با اقلیم تبریز)، تعدد مساجد و پررنگی عوامل اجتماعی از دیگر مشخصه‌های منحصر بازار تبریز است.

جدول۲: مقایسه بازار تبریز با بازار تهران، شیراز و اصفهان(ساختار، مساحت طول راسته‌ها)

نام بازار	بازار تبریز	بازار اصفهان	بازار تهران	بازار شیراز
ساختار	شبکه ای	خطی	خطی	خطی
مساحت	۲۹ هکتار	۲۳ هکتار	۲۷ هکتار	۱۳,۸ هکتار
مجموع طول راسته‌ها	۵۷۶۰ متر	۱۵۰۰ متر	۳۸۰۰ متر	۲۲۰۰ متر
نقشه		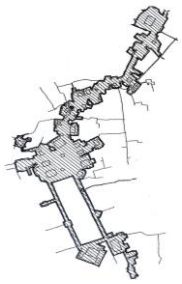		

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

۲. عوامل موثر در شکل‌گیری شبکه بازار تبریز

نمودار۱: عوامل مؤثر بر شکل و فرم بازار تبریز عبارتند از: شبکه اصلی تردد (شاهراه اصفهان ری به استانبول و بغداد)، اقلیم و عرضه و تقاضا در زمینه تجاری (Ebrahimi, pour Rahimian, Loron, 2013 :61,75)

پیرامون هسته مرکزی را موجه می‌نماید. در همین زمینه جهانگردان به وجود ده دروازه(حمداله مستوفی ۱۳۳٦)، شش دروازه(اولیاء چلبی، ۱۳٦۹) اشاره کرده‌اند(صفامنش، رشتچیان و منادی‌زاده ۱۳۷٦، ٤٥). گسترش بازار تبریز از گذشته تاکنون به شرح زیر بوده است:

۱. از شمال به مهران‌رود(قوری‌چای) که توسط پل بازارهایی به آن طرف رود امتداد یافته است.

۲. از سمت شرق به ارگ حکومتی عالی‌قاپو(مجموعه کاخ‌های ولیعهدنشین) که در حال حاضر محل اداره‌های دارایی، فرمانداری واستانداری است.

۳. از سمت غرب به مسجد جامع تبریز و راسته‌کوچه

٤. از سمت جنوب به خیابان جمهوری(از خیابان‌کشی‌های رضاخانی)؛ قبلا بازار در این محدوده امتداد داشته که توسط این خیابان قطع گردیده و فقط راسته شیشه‌گرخانه در آن سوی خیابان به صورت مجزا وجود دارد.

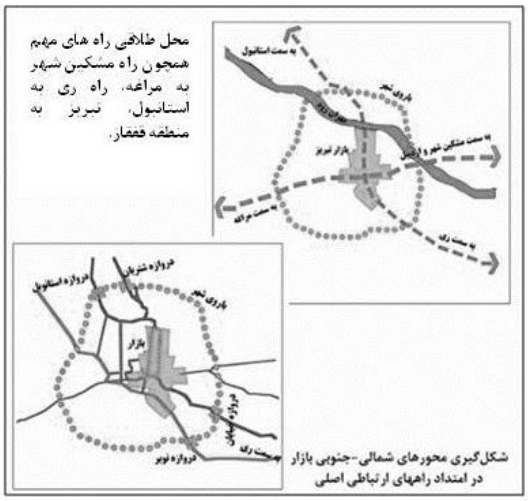

تصویر۲: شکل‌گیری بازار تبریز بر اساس رابطه بین راه‌ها، دروازه‌ها و بازرگانی بین‌المللی

تصویر۳: ارتباط ساختار بازار تبریز و دروازه‌های تبریز (Ebrahimi, pour Rahimian, Loron, 2013 :61,75)

۳. محدوده بازار تبریز

محدوده مرکزی شهر مجموعه بازار، دیوانخانه، مسجدجامع و بافت پیرامون آن‌ها را درون باروی شهر در برمی‌گرفت. اهمیت مجموعه بازار و نقش آن در موجودیت شهر یکی از مواردی است که ضرورت ایجاد بارویی

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

٤. شاخصه‌های اقتصادی هویت بازار مکتب تبریز

راه ابریشم شبکه راه‌های به هم پیوسته‌ای با هدف بازرگانی در آسیا بود که خاور و باختر و جنوب آسیا را به هم و به شمال آفریقا و خاور اروپا پیوند می‌داد(شکل ۵). این راه از چین آغاز و از درون آسیای مرکزی می‌گذشت. در بخارا قسمت اصلی آن از راه مرو، سرخس، نیشابور، گرگان به ری می‌آمد و از ری به قزوین، زنجان و تبریز و ایروان می‌رفت و از ایروان به ترابوزان یا به یکی از بندرهای شام پایان می‌گرفت(pourjafar, et al 2012). مهم‌ترین کالایی که از ایران می‌گذشت ابریشم بود اما چون ایرانیان مقدار بسیاری از ابریشم خام چین را که وارد می‌کردند، به خود تخصیص می‌دادند می‌توانستند فراورده‌های خویش را به هر بهایی که بخواهند، به کشورهای باختر زمین بفروشند.

کلاویخو در آغاز قرن نهم(۱٤۰۳/۸۰۵) در گذر از تبریز، در بازار این شهر بیش از هر کالای دیگری پارچه‌های ابریشمی و تافته و ابریشم خام را ذکر می‌کند(همان، ۱٦۲). بازار تبریز در آن زمان یکی مراکز مهم تولید و عرضه ابریشم و دیگر کالاها در ایران بود.

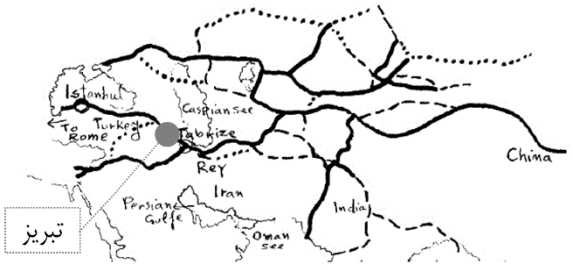

تصویر٤: نقشه جاده ابریشم و موقعیت شهر تبریز در ارتباط بین ایران و اروپا (Pourjafar et al, 2012)

۵. عواملی مؤثر بر شکل‌گیری ساختار اقتصادی بازار تبریز

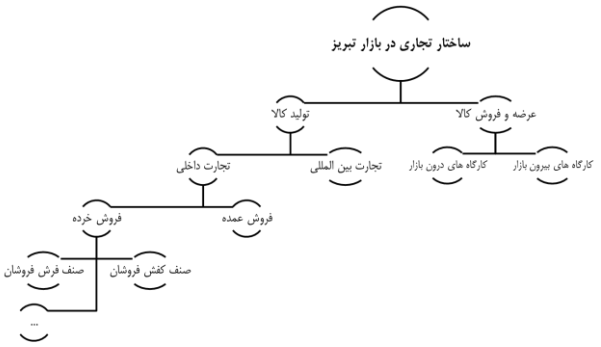

نمودار۲: ساختار تجاری بازار تبریز (پورجعفر، ۱۳۹۰)

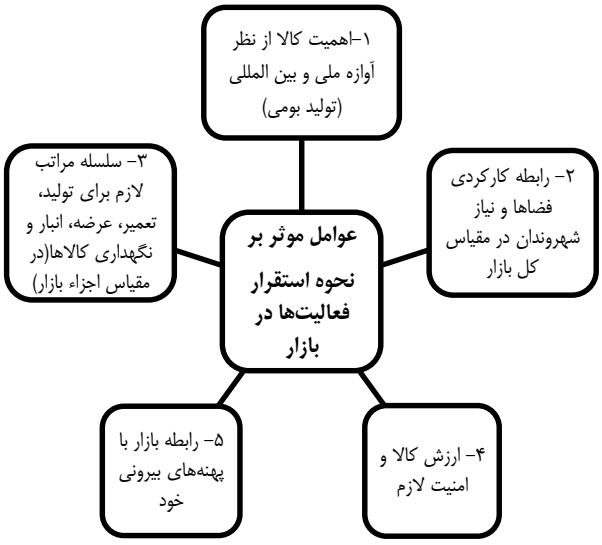

نمودار۳: عوامل موثر بر نحوه استقرار فعالیت‌ها در بازار تبریز

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

جدول۳: اصناف بازار تبریز و مقیاس و درجه عملکردی آن‌ها

	نام صنف/شغل	مقیاس/ درجه عملکردی	مراجعین/مشتریان
الف	صنف کفاشان	بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای، شهری	شهروندان، گردشگران، تاجران، خرده فروش بومی و غیربومی روستاها و شهرستان‌های اطراف تبریز، شرکت‌های داخلی و خارجی، بنکداران و ...
	صنف فرش	بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای، شهری	
ب	صنف آجیل و شیرینی‌جات	ملی، منطقه‌ای، شهری	شهروندان، گردشگران، تاجران، خرده فروش بومی و غیربومی روستاها و شهرستان‌های اطراف تبریز، شرکت‌های داخلی، صادرات، سوغات، نیاز روزمره و ...
	صنف لبنیات	ملی، منطقه‌ای، شهری	
پ	صنف طلا فروشی	منطقه‌ای، شهری	شهروندان، گردشگران، تاجران، خرده‌فروش بومی و غیربومی روستاها و شهرستان‌های اطراف تبریز، شرکت‌های داخلی، صادرات، سوغات، نیاز روزمره، نیاز ذخیره سالانه
	صنف لوازم خانگی	منطقه‌ای، شهری	
	صنف مسگری	منطقه‌ای، شهری	
	صنف آینه‌چی‌ها	منطقه‌ای، شهری	
	صنف لباس فروشی	منطقه‌ای، شهری	
	صنف گیاه و ادویه جات	منطقه‌ای، شهری	
	صنف گونی چی‌لر	منطقه‌ای، شهری	
	صنف پارچه و منسوجات	منطقه‌ای، شهری	
ت	صنف کلاهدوزان	شهری، محلی	شهروندان، گردشگران، تاجران، خرده فروش بومی، صادرات، سوغات، نیاز روزمره، نیاز ذخیره سالانه
	صنف میوه فروشی	شهری، محلی	
	صنف کتاب و لوازم التحریر	شهری، محلی	

جدول٤: نوع و تعداد و احدهای تجاری در هسته تاریخی بازار تبریز و میانگین روزانه جذب سفر(در طول سال)(پورجعفر،۱۳۹۰)

ردیف	نوع واحد تجاری	تعداد	تعداد مراجعین (روزانه)	درصد جذب سفر به کل	ردیف	نوع واحد تجاری	تعداد	تعداد مراجعین (روزانه)	درصد جذب سفر به کل
۱	کفش فروش	۱۴۷	۹۱۹	۳۵/۴	۱۷	شیرینی	۵	۶۳	۱۵/۰
۲	پارچه فروش	۱۹۴	۱۲۱۰	۷۴/۵	۱۸	فرش فروشی	۸۵۷	۱۰۷۱۳	۳۴/۲۵
۳	لوازم عتیقه	۴	۵۰	۱۲/۰	۱۹	غذاخوری	۱۱	۱۲۵۰	۹۶/۲
۴	لبنیاتی	۵۰	۳۲۵	۷۷/۱	۲۰	پوشاک	۴۶۶	۵۳۲۵	۷۷/۱۳
۵	بانک	۱۸	۴۵۰	۱۳/۲	۲۱	جوراب	۲۰	۲۵۰	۵۹/۹
۶	ابزار قالی بافی	۱۳۱	۱۶۳۸	۸۷/۳	۲۲	وسایل عروس	۳۷	۴۷	۱۱/۰
۷	نخ وپشم فرش	۵۱	۱۲۷۵	۵/۱	۲۳	ابزارساختمانی	۱۸	۲۲۵	۵۳/۰
۸	لوازم التحریر	۳۸	۹۵۰	۱۲/۱	۲۴	لوازم بهداشتی	۲۰	۷۵۰	۷۷/۱
۹	پلاستیک	۱۵	۳۷۵	۴۴/۰	۲۵	لوازم برقی	۳۱	۳۸۸	۹۲/۰
۱۰	خواربارفروشی	۱۶۶	۱۳۵۲۵	۱۶	۲۶	کیف فروشی	۳۹	۴۸۲	۱۵/۱
۱۱	نایلون	۱۶	۴۰۰	۴۷/۰	۲۷	نجاری	۳	۱۵	۰۱۸/۰
۱۲	طلا و جواهر فروش	۶۵	۱۶۲۵	۹۲/۱	۲۸	گونی وچتائی	۲۹	۳۶۲	۸۶/۰
۱۳	لوازم خانگی	۱۸۸	۴۷۰۰	۵۶/۵	۲۹	پشم فروشی	۸	۱۰۰	۲۴/۰
۱۴	عطاری	۸	۱۴۴۰	۷/۱	۳۰	ساعت فروشی	۱۰	۱۲۵	۳/۰
۱۵	ادویه جات	۱۸	۴۵۰	۵۲/۰	۳۱	رنگ فروشی	۱۰	۱۰۰	۲۴/۰
۱۶	چای فروشی	۱۸	۵۴۰	۶۳/۰	۳۲	غیره ونامشخص	۸	-	۰۰۹/۰
				۵۲/۴۷		جمع	۲۶۸۹	۴۲۲۷۶	۱۰۰

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

٦. شاخصه‌های فرهنگی و اجتماعی بازار در مکتب طراحی شهری تبریز

عنصر بازار تنها وجه مشخصه یا خصیصه اصلی و بهترین معیار اصالت شهرهای شرقی اسلامی است. با مقایسه بازار و سایر فضاهای مشابه در دیگر کشورها می‌توان گفت که اساس شکل‌گیری میدان‌های شهرهای ایتالیا، فرانسه و... مبتنی بر مقابله با قصر حکومتی و در هر حال برای مشارکت در تصمیم‌گیری عمومی و به خاطر وزنه اقتصادی‌اش بوده است اما بازارهای ایرانی، گویای گردهم آیی همه عوامل تعیین کننده و مهم‌تر از همه وجود سرمایه اجتماعی می‌باشد(پورجعفر ۱۳۹۰).

بازار تبریز از قرن‌های نخستین اسلامی، از شهرتی خاص برخوردار بوده و برای پاسخگویی به فعالیت‌های تجاری، منطقه وسیعی از شهر را در برمی‌گرفت. بازار تبریز از قرن چهارم ه.ق. در منابع مختلف آمده است. پس می‌توان گفت که از عمر بازارهای مسقف تبریز حداقل هزار سال می‌گذرد. از اظهار نظرات چنین بر می‌آید که بازار تبریز ضمن داشتن فعالیت‌های مذهبی اجتماعی در فضاهای خود(تیمچه مظفری) از ثبات و پایداری و رونق اقتصادی

تصویر۵: نمودهای فرهنگی و اجتماعی بازار تبریز

شایان توجهی در دوران متمادی برخوردار بوده است(پورجعفر ۱۳۹۰).

۷. روابط مابین عوامل اجتماعی، اقتصادی، دینی ومذهبی و کالبدی

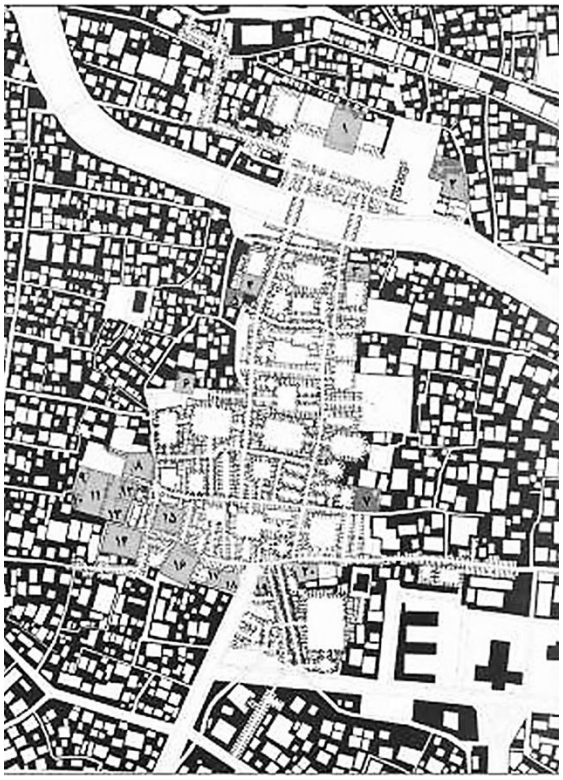

تصویر٦: نقشه موقعیت و محدوده مساجد بازار تبریز (با اقتباس از: نقشه سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۹ و National Cartographic o f Iran—Accessed 2012)

مسجدهای بازار تبریز: ۱- مسجد حسن پادشاه ۲- مسجد ثقه الاسلام ۳- مسجد حاج صفر علی ٤- مسجد صادقیه ٥- مسجد مولانا ٦- مسجد قره باغ لی لر ۷- مسجد خسروشاهی ۸- مسجد دینوری ۹- مسجد حجه الاسلام کوچک ۱۰- مسجد حجه الاسلام ۱۱- مسجد جمعه ۱۲- مسجد خانه اوغلی ۱۳- مسجد آلچاخ ١٤- مسجد ٦٣ ستون ١٥- مسجد امام جمعه ١٦- مسجد شهیدی ۱۷- مسجد خلخالی ۱۸- مسجد قیزیلی ۱۹- مسجد سفید آقا ۲۰- مسجد شهید قاضی ۲۱- مسجد کوچک

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

نکات قابل ذکر در مورد مساجد به عنوان بستری برای فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی به شرح زیر می-باشد:

- برخی از مساجد مانند مسجد حسن پادشاه عملکرد حکومتی هم داشته‌اند.
- مسجد جامع ارتباط ویژه‌ای با مجموعه بازار برقرار می‌نموده است.
- عملکرد مساجد با مدارس علمیه و کتابخانه‌ها آمیخته و پایگاهی برای برگزاری مراسم در اعیاد و عزاداری‌ها دارند.
- بازار از لحاظ امکانات فرهنگی و مذهبی با وجود مساجد متعدد خودکفا می باشد.
- پراکنش مسجدها در بازار تبریز، اغلب در لبه‌های بیرونی بازار، برای دسترسی محلات اطراف می‌باشد.
- تعداد زیاد مساجد در بازار تبریز نشان از اهمیت ابعاد مذهبی و فرهنگی در هویت این مجموعه دارد(تصویر ۹).
- دوره احداث و نام‌گذاری اغلب مساجد، به کارگیری اشکال گوناگون پلان‌ها و طاق‌ها شبیه به موارد ذکر شده برای تیمچه‌ها است.

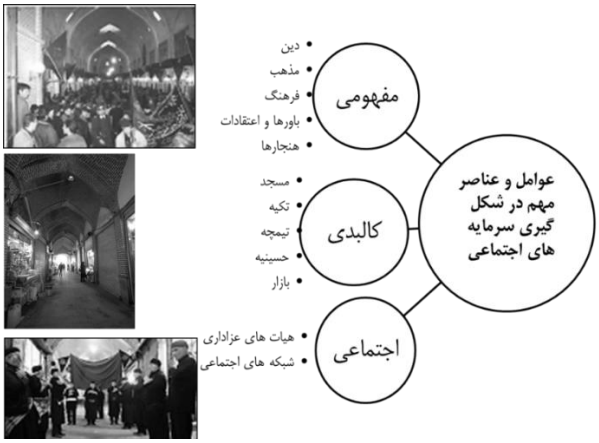

نمودار٤: عناصر مهم سرمایه اجتماعی در بازار (پورجعفر ۱۳۹۰).

تصویر۷: تغییر استادانه عرض دهانه‌ها بر اساس مالکیت‌ها موجب تنوع در شکل و فرم کالبد گردیده است

جدول۵: مراکز و فضاهای فرهنگی، مذهبی، اقتصادی و اجتماعی بازار تبریز

مدرسه علمیه اکبریه	مساجد فعال در بازار تبریز	عزاداری محرم در تیمچه مظفریه	گرشاسب زورخانه
کتابخانه جعفریه	تجارت در بازار کفش فروشان	کتابخانه خلخال چی	تجارت در بازار امیر

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

۸. شاخصه‌های طبیعی-زیست محیطی طراحی بازار در مکتب طراحی شهری تبریز

شهر تبریز در یک منطقه کوهستانی و نزدیک به قلل مرتفعی همچون سهند که بر سرمای این شهر تأثیر چشمگیری دارند قرار گرفته است. طولانی بودن فصول سرد، دشواری و سختی حضور در فضاهای عمومی و باز بر کالبد این شهر، از مقیاس کلان تا خرد مشهود می‌باشد. فشردگی شهر و محله‌ها، فشردگی ساختمان‌ها، سرپوشیده نمودن بسیاری از فضاهای عمومی مانند بازار تبریز نمونه‌ای بارز در این راستا می‌باشد. راسته‌ها، سراها، و تیمچه‌های سرپوشیده بازار تبریز، زندگی و حضور طولانی مدت در بازار را در اقلیم زمستان سرد تبریز ممکن می‌ساخته است. فعالیت‌های آمد و شد، خرید و فروش، عبادت و ... نمونه‌ای از فعالیت‌های جاری در تمامی فصول می‌باشد.

تصویر۸: استفاده از توده‌ها و پوشش‌های گیاهی در سراهای سرباز بازار تبریز (سرای امیر)

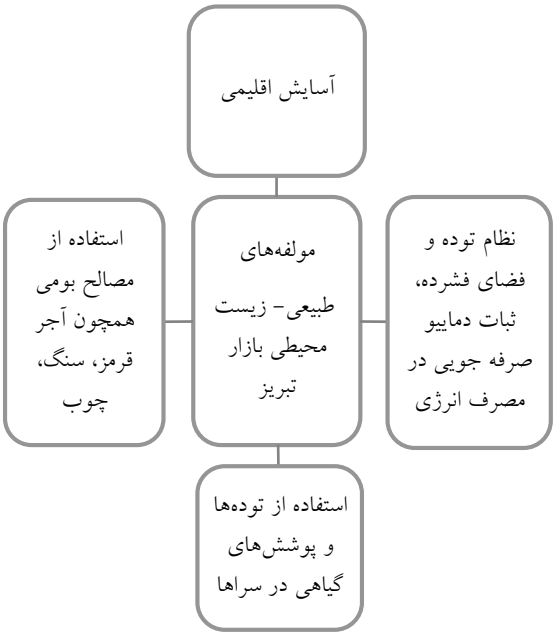

نمودار۵: مؤلفه‌های طبیعی و زیست‌محیطی بازار تبریز

تصویر۹: راسته‌های سرپوشیده به عنوان مسیری با آسایش اقلیمی در سرمای شدید شهر تبریز

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

۹. شاخصه‌های کالبدی بازار در مکتب طراحی شهری تبریز

بررسی راسته بازارهای بازار تبریز

تبریز پس از سده سیزدهم میلادی، پایگاه اصلی تجارت اروپا با مناطق شمالی ایران به شمار می‌رفت؛ به گونه‌ای که در سال ۱۲۵٦ خورشیدی، این شهر ۲۵ تا ۳۳ درصد از کل مراودات تجاری کشور را عهده‌دار بود و از این حیث برتر از تهران محسوب می‌شد. هم‌چنین تا سال ۱۲۸۵ خورشیدی، تبریز مرکز اصلی تجارت ایران با آسیای میانه شناخته می‌شد. اروپاییان آینه، انواع پارچه‌های ابریشمی، مخملی و نخی، پنبه، چلوار، چیت موصلی، شکر، شیشه، فلز، قند و سایر محصولات ماشینی را وارد تبریز می‌کردند(مؤمنی ۱۳۸۰). بازاریان تبریزی نیز ابریشم و مقداری ابریشم ماشینی، اسلحه، تنباکو،خشکبار، رنگ، شال، مازو و موم به بازرگانان اروپایی می‌فروختند. البته همواره این داد و ستدها به نفع اروپاییان تمام می‌شد. پیش‌تر یکی از ارکان اصلی و اساسی بازار تبریز ارامنه بودند؛ به طوریکه یکی از گردشگران فرانسوی از جایگاه ویژه و ممتاز مغازه‌های آن‌ها در این بازار در تجارت با تاجران روس خبر داده است. ارامنه داد و ستد بسیاری با اروپاییان داشتند به گونه‌ای که ارامنه گرجستان برای نخستین‌بار کالاهای انگلیسی را از استانبول خریداری و وارد مناطق شمالی ایران کردند(همان ۱۳۸۰).

هسته مرکزی شهر تبریز در داخل یک چهارضلعی قرار گرفته و بازار تبریز در مرکز این چهار ضلعی واقع شده‌است. این بازار از سمت شرق به عالی‌قاپو(مجموعه کاخ‌های ولیعهدنشین) و از سمت غرب به مسجد جامع محدود شده و از سمت شمال، بخش‌هایی از شمال رودخانه مهران‌رود را شامل می‌شود و این دو بخش به وسیله پل‌های چوبی که در امتداد راسته‌بازار قرار دارند، به هم متصل می‌شوند. نخستین نقشه از بازار تبریز در سال ۱۳۲۷ هجری، در بخشی از نقشه دارالسلطنه تبریز و به دست اسدالله خان مراغه‌ای ترسیم شده‌است. نقشه این بازار در بخش شمال شرقی نقشه مذکور رسم شده و اکثر جاهای مهم آن نظیر تیمچه‌ها و کاروانسراها در این نقشه نام‌گذاری شده‌اند(همان ۱۳۸۰).

راسته‌های اصلی بازار تبریز که یکی از آن‌ها تا ارگ یا مسجد علیشاه ادامه می‌یافت، از مهم‌ترین راه‌های شهری به شمار می‌آمد(سلطانزاده ۱۳۸۹، ۷۱). «جکسن» از جمله سیاحانی که در دوره قاجار از تبریز دیدن کرده است می‌گوید: بازار سقف دارد و هر قسمت آن به وسیله معبر باریک درازی از قسمت دیگرش جدا می‌شود و در دو طرف آن دکان‌ها و شاه‌نشین‌ها ساخته‌اند... خریداران داخل دکان‌ها نمی‌شوند بلکه در حین عبور از معبر تنگ و باریک بازار با فروشندگان به معامله کردن می‌پردازند(سلطانزاده ۱۳۸۹، ۱۲۰-۱۲۱).

«هینریش بروگش» نیز به موقعیت اقتصادی تبریز اشاره کرده و گفته که تبریز به سبب نزدیکی به مرز روسیه و ترکیه اهمیت تجاری یافته است. وی اشاره نموده که بازرگانان ایرانی نیز در زمینه تجارت خارجی به شکلی فعال کار می‌کنند. او به یک تجارتخانه سویسی به نام شرکت «هانهاردت» که در تبریز به فعالیت‌های اقتصادی می‌پرداخت نیز اشاره کرده است. کالاهای فرانسوی و آلمانی و نیز کالاهای انگلیسی از طریق بازار بزرگ این شهر به سایر شهرهای کشور و همچنین به آسیای مرکزی ارسال می‌شد. اعتمادالسلطنه درباره بازار تبریز اظهار داشته است که سقف بسیاری از قسمت‌های بازار که تیرپوش بود به حکم نواب والا «شاهزاده مویدالدوله» طاق‌پوش شد. وی تعداد کاروانسراها و تیمچه‌ها را چهل و پنج باب دانسته و گفته که در بازار نزدیک به پنج هزار دکان قرار داشته و در گذرهای محله‌ها و در کنار دروازه‌ها نیز هزار و پانصد باب دکان وجود داشته است. در گذشته علاوه بر بازار اصلی و

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

دائمی شهر، در کنار برخی از دروازه‌ها نیز بازارها یا بازارچه‌هایی شکل گرفته بود.

بازار تبریز یک شبکه ارتباطی متشکل از تعدادی راسته‌های موازی و متقاطع است که دو راسته اصلی‌تر آن عبارت از دو راسته شمالی- جنوبی است که به طور تقریب

نمودار٦: کالاها و خدمات اصلی بازار تبریز

نمودار۷: مقایسه قیمت و درجه اهمیت کالاها

و با اندکی اعوجاج و جابه‌جایی، با یکدیگر موازی هستند. تعدادی راسته عمود بر این دو راسته نیز وجود دارد که مهم‌ترین آن، مسیر و امتداد بازار حرمخانه، بازار کفاشان و بازار مسچی است. دکان‌ها در کنار راسته‌های اصلی و فرعی قرار دارند و فضاهای واقع در پشت آن‌ها به کاروانسراها و تیمچه‌ها اختصاص یافته است. راسته‌بازار جزء یکی از بزرگ‌ترین بازارچه‌های بازار تبریز است. تیمچه‌ها و سراهای متعددی در این بازار وجود دارد که محل عرضه بسیاری از اقلام مورد نیاز مردم است و از این حیث به بازار ملی نیز شهرت دارد. «تیمچه حاج تقی»، «تیمچه حاج شیخ»، «تیمچه حاج صفرعلی»، «تیمچه حاج محمدقلی»، «تیمچه‌های دودری»، «دالان خان»، «سرای حاج محمدقلی»، «سرای درعباسی»، «سرای دودری»، «سرای شیخ کاظم»، «سرای کچه‌چی‌لی»، «سرای گرچیلر(جورچلر)»، «سرای میرزا مهدی»، «سرای میانه حاج سید حسین»، «سرای میرزا جلیل» و «سرای نوی حاج سید حسین» از مهم‌ترین تیمچه‌ها و سراهای راسته‌بازار محسوب می‌شوند(سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ۱۳۸۱، ۱۳٤).

راسته‌های بازار تبریز، مسیرهای تجاری تخصصی، چندمنظوره(اجتماعی، فرهنگی، زیست‌محیطی، آیینی) است.

- حضور و رابطه فعال مردم و مراجعین(تردد، خرید و فروش، تماشا، مکث، عبادت، گفتگو، آسایش از برف و بارش)
- تناسب و مقیاس انسانی حجره‌ها و راسته‌ها(تناسب ارتفاع به عرض: ۲ به ۱) نسبت به بازارهای دیگر که مقیاسی حکومتی دارند.
- تنوع در عرض و اندازه دهانه‌ها، بر اساس مالکیت‌ها ضمن حفظ تجانس و هماهنگی کالبدی و وحدت
- رابطه منطقی راسته‌ها با یکدیگر(تجانس عملکردی)
- ارتباط راسته‌ها با یکدیگر و نیز امکان دسترسی به فضای باز(سرا) و فضای گشاده(تیمچه) و فضای فرهنگی(مسجد).
- سرزندگی اجتماعی و اقتصادی در طول راسته‌ها، هویت منحصر به فرد هر راسته با عملکرد

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

مربوطه(راسته پنبه‌چی‌لر، راسته کلاهدوزان، راسته طلافروشان، راسته آینه‌چی‌لر، راسته گونی‌چی‌لر، راسته مسگران، راسته شیشه‌گران و ...) که هر کدام با به کارگیری بوها، رنگ‌ها، صداها و تناسبات خاص هویتی ویژه را بوجود آورده‌اند.

بررسی تیمچه‌های بازار تبریز

در دوره قاجاریه طرح‌های متنوعی از ترکیب تیمچه و کاروانسرا پدید آمد و نمونه‌های متعددی از چنین فضاهایی ساخته شد. تیمچه «امیر» در تبریز و تیمچه «حاج رضا» در قزوین از این نمونه‌اند(سلطانزاده ۱۳۸٦، ۸٦-۸۸). ترکیب جالب و نسبتا منسجمی متشکل از یک سرا و یک تیمچه نیز در بازار دیده می‌شود، مانند تیمچه و سرای امیر، تیمچه وسرای میرزا شفیع(سلطان‌زاده ۱۳۸۹، ۱۲٦).

ویژگی تیمچه‌ها

- اغلب تیمچه‌های بازار تبریز در دوره قاجاری احداث شده‌اند.
- هر کدام از تیمچه‌ها ضمن اختصاص فضایی برای محل استقرار تجار بزرگ و خاص بازار(حجره) عملکرد تخصصی و عرضه کالای خاصی را بر عهده دارند(تیمچه مظفریه: فرش، تیمچه صفرعلی: پارچه و منسوجات، تیمچه امیر: طلا و جواهرات، تیمچه خرازی‌ها: منسوجات و پارچه و ...)
- تیمچه با گشایش فضایی، محلی برای مکث و توقف بیشتر است. تیمچه‌ها محل تجمعات و برگزاری مراسمات مذهبی و اجتماعی نیز هستند.
- پلان تیمچه‌ها متنوع است: مستطیلی، مربع، دایره و ترکیبی از اشکال هندسی
- تیمچه‌ها در بطن راسته بازارها و در محل‌های امن‌تری ایجاد شده‌اند(به دلیل وجود کالاهای گران‌قیمت)
- نامگذاری اغلب تیمچه‌ها بر اساس بانیان آن‌ها و کالاهای مورد عرضه بوده است.
- به کارگیری طاق‌های کلیل، کلمبو ٤ و ۲ بخشی در سقف تیمچه‌ها.

تصویر۱۰: تیمچه مظفریه

۱۰. بررسی سراهای بازار تبریز

اغلب سراهای بازار تبریز در دوره قاجاری و در مسیر دروازه‌ها و با امکان بارگیری و باراندازی کاروان بازرگانان احداث شده‌اند.

- سراها، نقاط عطف بازار، گشوده به آسمان و دارای لکه‌های سبز با آسایش اقلیمی مطلوب می‌باشند.
- ارتباط سراها با پهنه‌ها، خیابان‌ها، تیمچه‌ها، راسته‌ها و سایر فضاهای بازار حائز اهمیت است.
- استفاده از مصالح چوبی در سقف‌ها، ستون‌ها، بازشوها، آجرهای قرمزرنگ و کفسازی آجری و سنگفرش از جمله ویژگی‌های سراهای بازار و مکتب طراحی شهری تبریز محسوب می‌شوند.
- پلان سراها متنوع، اغلب مستطیلی، ابعاد متناسب، الگوی باغ ایرانی(چهار باغ در چهار گوشه سرا و حوضی در وسط)
- نامگذاری اغلب سراها بر اساس بانیان، تاجران معروف و مؤثر بر سراها بوده است.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

- عملکرد تخصصی هر سرا در نگهداری و عرضه تخصصی کالاها و خدمات مربوطه
- پل بازارهای تبریز بر روی رودخانه مهران رود. پل بازارهای تبریز به اختصار در جدول ٦ ارایه گردیده است.

جدول٦: بررسی پل‌بازارهای تبریز از ابعاد مختلف طراحی شهری

ابعاد پل بازار	توضیح	شکل
ضرورت وجودی	وجود رودخانه مهران‌رود(قوری‌چای)، نیاز به ارتباط طرفین رودخانه، تدوام تجارت	
عملکرد	عبور از عرض روخانه، تردد، تجاری متنوع(فرش، خرده فروشی و ...)	
منظر شهری	گنبدهایی که از بیرون در دید و نظاره مردم قرار دارند	
فرم	گنبدهای بیرونی و طاق و قوس‌های داخلی	
طول	طول بازار به اندازه عرض رودخانه است.	

۱۱. بازشناسی رنگ‌ها در کالبد بازار تبریز

جدول۷: رنگهای شاخص در کالبد بازارتبریز

قرمز	سفید	خاکستری
آجرهای قرمز بکار رفته در کالبد بازار و برخی المان‌ها	برخی در و پنجره‌ها، گچ کاری بندهای بدنه آجری، و ..	سنگفرش کف فضاها و ستون‌های سنگی

۱۲. نظام دید و منظر بازار تبریز

جدول۸: تحلیل منظر بیرونی بازار تبریز

شاخص‌های منظر بیرونی بازار تبریز		
بام تیمچه‌ها	گنبد و مناره مسجدهای بازار	ورودی‌های بازار
فرم فضای سراها و منظر سبز	پل بازارها	مصالح بومی

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

جدول۹: تحلیل منظر داخلی بازار تبریز

شاخص‌های منظر فضاهای داخلی بازار تبریز				
طاق و گنبدهای راسته‌ها، چارسوق‌ها و سراهای بازار	مصالح بومی در نما و کفسازی	کاربری‌ها و کالاها	فعالیت‌ها و رفتارهای تجاری، اجتماعی و فرهنگی	عناصری همچون بازشوها(در و پنجره و ستون‌ها)
	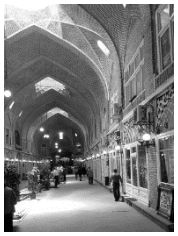			

جدول۱۰: بررسی عناصر منظر بیرونی و داخلی بازار تبریز

عناصر منظر بیرونی بازار در دوره کنونی	**عناصر منظر داخلی بازار در دوره کنونی**
گنبد تیمچه(ریتم، دانه بندی، گنبدهای بزرگ و کوچک)	طاق و گنبدهای راسته‌ها و چارسوق‌ها و سراهای بازار(طاق‌های ٤ و ٢ بخشی، کلیل و کلمبو، هورنوهای سقفی)
گنبد و مناره مسجدهای بازار	عناصری همچون بازشوها، کرکره‌ها، پنجره‌ها، درها، ستون‌ها(از جنس چوب، فلز و سنگ)
منظر سبز و باز سراها(ترکیبی زیبا از بافت مصنوع و طبیعی)	فعالیت‌ها و رفتارهای تجاری، اجتماعی، فرهنگی(خرید و فروش، تولید، رفت و آمد، مکث، تماشا، حمل و نقل کالا)
ورودی راسته بازارها	کاربری‌ها، کالاها و اجناس(فرش، کفش، لوازم خانگی و ...)
پل بازارها با ترکیبی از بافت مصنوع و طبیعی	مصالح بومی با تاثیر بر تنوع فضا و گرمی آن برای استفاده کنندگان(بویژه آجر قرمز در جداره حجره‌ها، راسته‌ها و تیمچه‌ها)
مصالح بومی(بویژه آجر قرمز رنگ)	کفسازی از جنس آجر و سنگ

جدول۱۱: عناصر فضایی بازار تبریز

عناصر فضایی بازار تبریز							
سرا	**راسته**	**پل بازار**	**مسجدها**	**مدرسه‌ها**	**دالان‌ها**	**چهارسوق‌ها**	**تیمچه‌ها**
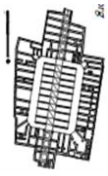	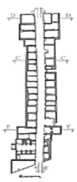	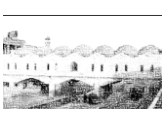	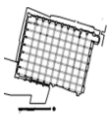			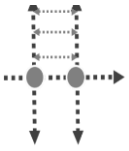	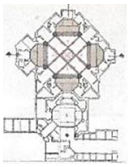

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

سازمان فضاهای شهری تبریز

سازمان فضاهای شهری در تبریز و به خصوص بازار، مانند بسیاری دیگر از فضاهای شهری سنتی(فضاهایی که حاصل طراحی سنتی شهری ایرانیان است) در دیگر شهرهای ایران است(نمودار ۸) با این تفاوت که تیمچه‌های تبریز همه سرپوشیده‌اند.

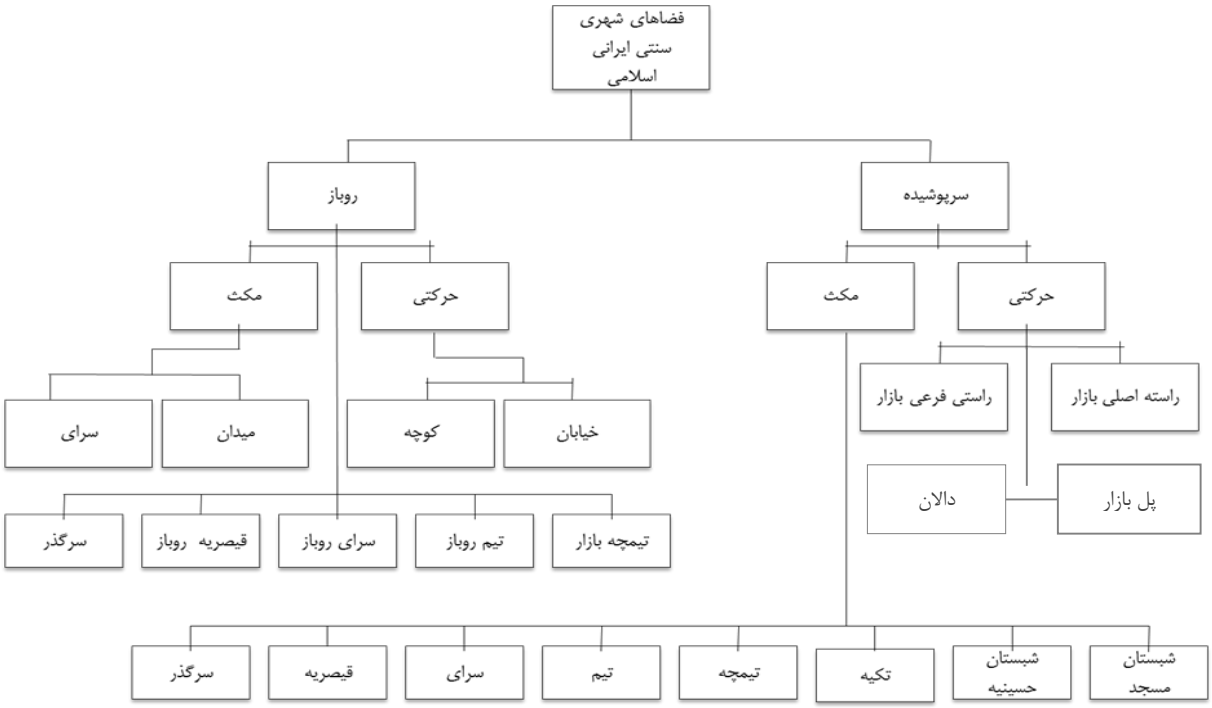

نمودار۸: سازمان فضاهای شهری سنتی ایرانی-اسلامی(اقتباس از پورجعفر ۱۳۹٤، ۸)

نتیجه‌گیری

به جرأت می‌توان گفت مطالعه بازار تبریز و استخراج شاخصه‌های آن می‌تواند بخشی از عوامل و عناصر هویت ساز و به زبانی دیگر ویژگی‌های مکتب طراحی شهری تبریز را به شرح زیر ارائه نماید:

- بازار تبریز بر اساس سرمایه اجتماعی، پایه اقتصادی(متکی بر عبور جاده ابریشم)، اقلیم سرد تبریز، ابعاد سیاسی(پایتختی تبریز در زمان ایلخانان و ولیعهدنشینی تبریز در دوره قاجاریه) متکی است.
- نقش سرمایه اجتماعی بازار تبریز در ماندگاری، پایداری و بازسازی بازار پس از زمین لرزه‌های متعدد به ویژه زمین‌لرزه ۱۱۹۳ ه.ق قابل ملاحظه است.
- عملکرد چند بعدی بازار به ویژه تیمچه‌ها در مناسبت‌ها و ایام خاص از نکات قابل توجه بازار تبریز است.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

- آوازه ملی و بین‌المللی بازار تبریز در صنعت چرم، کفش، فرش و شیرینی‌جات، قوت خاصی به حیات این مجموعه می‌بخشد.
- مقیاس انسانی فضاهای بازار به ویژه راسته‌ها از دیگر ابعاد هویتی بازار تبریز است.
- پل بازارها با عملکرد تجاری و پل عبوری از عرض رودخانه از دیگر نکات شاخص مکتب تبریز می‌باشد.
- تعدد مشاغل و صنوف بازار تبریز، مساحت ۲۷ هکتاری و طول راسته‌های ۵۷۶۰ متر و ۵۵۰۰ حجره و ۳٤ مسجد این مجموعه را به بازاری زنده و بزرگترین بازار سرپوشیده جهان تبدیل نموده است.
- ویژگی‌های طراحی خوشایند برای چشم از منظر بوم‌شناسی بصری(ویدئو اکولوژی) در زمینه ایجاد هماهنگی، وحدت، تقارن، توازن، ریتم، تجانس، تنوع و تضاد، بوم‌شناسی‌های بصری، صوتی- شنوایی و بویایی که نسبت به دیگر بازارهای ایران تا حدودی متفاوت است.
- مکتب تبریز، مکتبی وابسته به مکان(جغرافیایی)، جامعه، فرهنگ و محیط زیست می‌باشد. در طراحی‌شهری، مکتب تبریز می‌توان به عوامل و مؤلفه‌های زیر اشاره نمود:

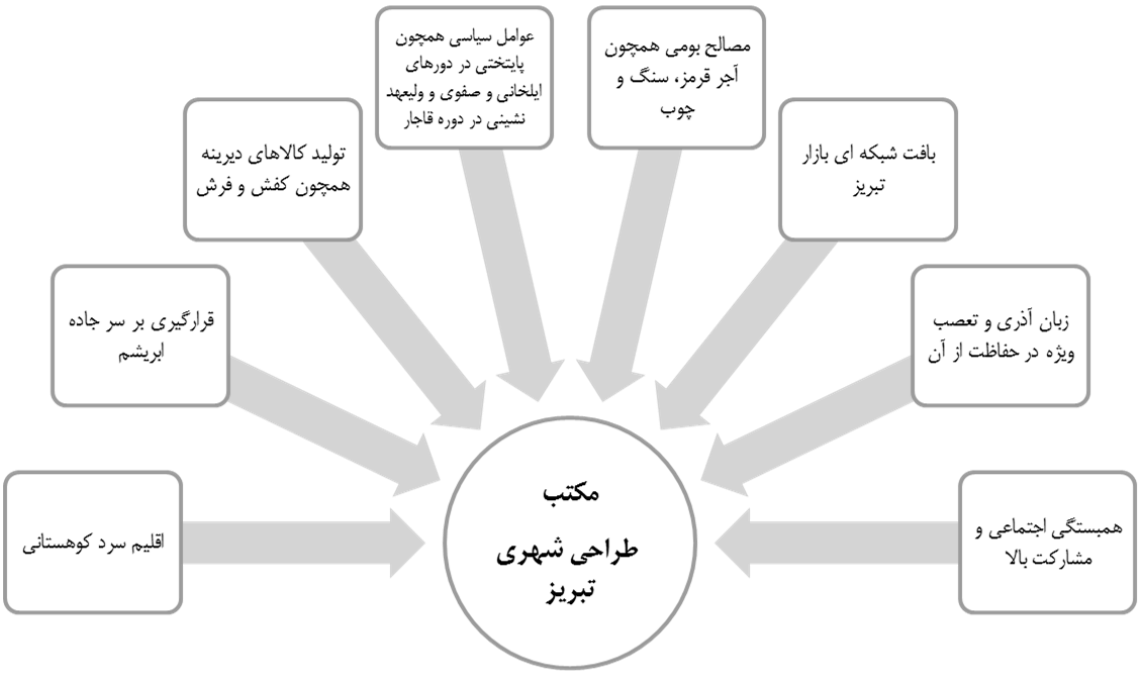

نمودار۹: عوامل و مؤلفه‌های مکتب تبریز در طراحی شهری

مکتب تبریز، آثاری را به میراث گذاشته که از نظر پلان، نما و مقطع، قابل تشخیص و به زبانی هویت محلی خود را داراست. بازار تبریز به تنهایی ویژگی‌هایی را از مکتب طراحی شهری تبریز(نمونه‌ای از مکاتب طراحی شهری ایرنی- اسلامی) به نمایش می‌گذارد. این ویژگی‌ها شامل:

بافت و رنگ متفاوتی است که با بسیاری از بازارها همچون تهران، اصفهان و شیراز تفاوت دارد. تناسبات و مقیاس آن به تمام معنا انسانی است. از زاویه‌ای دیگر، مجموعه‌ای تکامل یافته از اجزای گوناگون، کاربری‌های تجاری و اداری است، که در کل شامل راسته اصلی بازار، راسته‌های

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

فرعی، سراها و تیمچه‌های گوناگون و به زبانی دیگر به عنوان بزرگ‌ترین مجموعه تجاری و به ثبت رسیده توسط یونسکو می‌باشد.

در هر محله‌ای صوت دل‌نشین اذان از ابنیه گوناگون مذهبی به سمع می‌رسد که از نظر بوم‌شناسی صوتی و شنوایی (Sound Scape) برای جامعه مسلمان آرام بخش و روح افزاست. شیرینی و نشاط زندگی در فضاهای انسانی و پاسخگو به نیازهای فرهنگی خواه محرم خواه نوروز و یا عزا و چه شادی پاسخگوست. مجموعه بزرگ بازرا تبریز به طور کلی وحدت شکلی و فرمی خود را با رنگ و بافت و مقیاس انسانیت‌اش حفظ نموده است.

به طور کلی مکتب تبریز دارای دو بعد پنهان و آشکار است. بعد آشکار آن را می‌توان در شکل کالبدی- فضایی آن مشاهده نمود. بعد پنهان آن بیشتر جنبه مفهومی و معنوی دارد که گـهـگـاه در رفتارها و زمان‌های خاص نمود پیدا می‌کند. لیکن دور از حقیقت نیست که بگوییم بعد آشکار نیز متأثر از بعد پنهان مذکور است. بعد پنهان شامل هنجارها، باورها، اعتقادات و رفتارهای اجتماعی اقتصادی نهفته است. در یک جمله می‌توان گفت روح مکتب طراحی شهری تبریز را بعد پنهان و جسم آن را بعد آشکار شکل می‌دهد.

فهرست منابع

- اسمعیلی‌سنگری، حسین، و بهروز عمرانی. ۱۳۸۷. *تاریخ و معماری بازار تبریز*. تبریز: انتشارات ستوده.
- پاکزاد، جهانشاه. ۱۳۹۰. *تاریخ شهر و شهرنشینی در ایران از آغاز تا دوران قاجار*. تهران: انتشارات آرمانشهر.
- پورجعفر، محمدرضا، و علی پورجعفر. ۱۳۹۰. نقش سرمایه اجتماعی در وضعیت اقتصادی بازارهای سنتی در ایران. در *اولین همایش اقتصاد شهری در ایران*، مشهد، ۲و ۳ آذر.
- پورجعفر، محمدرضا، علیرضا ارباب زادگان، و علی پورجعفر. ۱۳۹۳. *تجلی خرده فرهنگ‌های ایرانی اسلامی در طراحی فضاهای شهری*. تهران: انتشارات آرمانشهر.
- پورجعفر، علی، و امیر صدرایی. ۱۳۹٤. تحلیل تطبیقی تیمچه‌های با فضای مرکزی غیر مسقف به عنوان فضاهای شهری تجاری در بازار با تاکید بر ویژگی‌های تیمچه صرافیان در استان فارس. *فصلنامه مدیریت شهری*(٤٠): ۷-۲۲.
- چلبی، اولیا، و آدام اولئاریوس. ۱۳٦۹. *سفرنامهٔ آدام اولئاریوس اصفهان خونین شاه صفی*. ترجمهٔ حسین کردبچه. تهران: انتشارات کتاب برای همه.
- خاماچی، بهروز. ۱۳۷۵. *بازار تبریز در گذر زمان بررسی اوضاع تاریخی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی بازار تبریز*. تبریز: نشر آشینا.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. ۱۳۸۱. *فرهنگ جغرافیایی شهرستان تبریز*. تهران: انشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- بی نام. ۱۳۸۹. *نقشه موقعیت و محدوده مساجد بازار تبریز*. اسناد ثبت جهانی بازار تبریز، سازمان میراث فرهنگی آذربایجان شرقی، جهت ارائه به سازمان بین‌المللی یونسکو(شاخه فرهنگی سازمان ملل متحد).
- سلطانزاده، حسین. ۱۳۸٦. *بازارهای ایرانی*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی. چاپ چهارم.
- ـــــ . ۱۳۸۹. *تبریز خشتی استوار در معماری ایران*. تهران: دفتر نشر پژوهشهای فرهنگی. چاپ دوم.
- شاردن، ژان. ۱۳۷۵. *سفرنامهٔ شاردن*. ترجمهٔ اقبال یغمایی. تهران: انتشارات توس.
- صفامنش، کامران، یعقوب رشتچیان و بهروز منادی‌زاده. ۱۳۷٦. ساختار کالبدی شهر تبریز و تحولات آن در دو سده اخیر. *فصلنامه فرهنگی و اجتماعی گفتگو*، (۱۸).
- کلاویخو، روی‌گونثالث. ۱۳٤٤. *سفرنامهٔ کلاویخو*. ترجمهٔ مسعود رجب‌نیا. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- مستوفی، حمدالله. ۱۳۳٦. *نزهة القلوب*، مقاله سوم.(تصحیح گای لسترنج)، به کوشش محمد دبیر سیاقی، تهران: انتشارات طهوری.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

- مشکور، محمدجواد. ۱۳٤۹. *نظری به تاریخ آذربایجان و آثار باستانی و جمعیت‌شناسی آن*. تبریز: انتشارات انجمن آثار ملی.
- مؤمنی، مصطفی. ۱۳۸۰. تبریز، در *دانشنامه جهان اسلام*. ج٦. زیر نظر غلامعلی حداد عادل. تهران: بنیاد دائرةالمعارف اسلامی.
- Ebrahimi, A. N., F. Pour Rahimian, and M. S. Loron. 2013. Impacts of urban passages on formation of Iranian Bazars: case study of the Historic Bazaar of Tabriz. *International Journal of Architectural Research Archnet-IJAR* 24(2): 61-75.
- Pourjafar, M.R., Gh. Samani, A. Pourjafar, and R. HoorshenasIranian. 2012. Archi cultural parallel of Persian and Turkish bazaar along the Silk Road case studies: rey, Tabriz and Istanbul bazaar. In *2nd International Conference on Archi-Cultural Translations through the Silk Road*, Nishinomiya, Japan, July 14-16.

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

Iranian Islamic Urban Design Features of Tabriz

Case study: Great bazaar of the city

M.R. Pourjafar[1*], A. Molaee, [2] A. Pourjafar[3]

*1. Professor, Faculty of Arts & Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

2. Ph.D Candidate in Urban Design, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

3. M.A in Urban Design, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Tabriz city has a rich history affected by various socio-economic, cultural and natural aspects. Tabriz old traditional built form, like all other traditional Iranian cities, is the result of various historical events and a valuable culture in urban Design context. Great indigenous urban design complexes like Iranian Bazaars are the reflection of cultural and spiritual aspects of a process in a long period of time. Their design patterns are not copied from other places. They are quite indigenous and unique in their types. Reconstruction of Tabriz after destructive earthquake in a short time indicates that they had clear specific urban design concepts and criteria to regenerate such a great complex.

Tabriz Bazaar was the center of exchanging European commodities; therefore, it was famous in the world. Due to this reason, it is registered as a world cultural heritage in UNESCO[1]. It is also an important socio-economic and cultural element which gives identity to the Tabriz city. A large part of the Bazaar area is located in the south of the Mehran Rood River. The existence of the river has caused the formation of "Pol-bazaar" (Local name) which means Bazaar created on bridge. This bridge bazaar is along the "Rasta" (main axis), leading to the north of the Bazaar. A large number of entrances all around the bazaar show the outstanding elements that indicate the extend and amount of various activities going on in the area. Religious places like mosques for Muslim are usually built along the Bazaars too. The main problem is that, there hasn't been proper respect for bazaar as a cultural heritage and there is no familiarity with Iranian Islamic urban design criteria of the Bazaar in Tabriz city, as far as urban design theories are concerned. The main aim of this research is to derive urban design criteria of Tabriz built form as a school of thought of urban design. Deriving such urban design criteria and getting lesson from it would not only help in up grading the condition of existing bazaar itself, but also it helps in improving urban design quality of other places with similar culture in the region. In this article, the methodology is analytical descriptive. Data collections is done through library research, review of available documents and also from filled survey and site observation and then all these are analyzed.

Finally it is concluded that, Tabriz Bazaar has a different pattern from those of Tehran, Esfahan and Shiraz which are of linear type. It has a network pattern. The network of Tabriz great Bazaar is combined from main "Axis", "Corridors", "Nods", "Teams", "Timchehes", "Saras", "Caravansaries" and "Mosques". These all have been functioning considering all aspect of socio-cultural and economic with lot of diversities, throughout history.

At last, it is concluded that; the culture of urban design of Tabriz is a unique school of thought with convivial urban spaces, unique socio-commercial places such as "Pol-Bazaars", and rich social capital (with regard to religious & cultural values). Fine grain and uniform texture of the built form is full of warmth and intimacy. It forms a happy composition which has lots of lessons for designing in future. No doubt that such a built form creates a special kind of sense of identity and belonging.

Keywords: Bazaar of Tabriz, Tabriz School of Urban Design Thought, Characteristics, Sense of Belonging & Identity, Tradition of Urban Design.

[1] United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

In the Name of God

Firooze Islam - Journal of Research On Islamic Architecture and Urbanism

Biannual Journal
Vol.2 No.2 Spring/Summer 2016
ISSN: 2383-0247

License holder:	Tabriz Islamic Art University
Managing Director:	Prof. Dr. Keynejad. Mohammad Ali
Chief Editor:	Dr. Pirbabaei. Mohammad Taghi
Co-Editor:	Dr. Nejad Ebrahimi. Ahad
Editorial Board:	Prof. Dr. Bemanian. Mohammad Reza (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tarbiat Modarres University) Dr. Pirbabaei. Mohammad Taghi (Associate professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University) Prof. Dr. Chenaghlou. Mohammad Reza (Professor of Civil Engineering Faculty, Sahand University Of Technology) Prof. Dr. Hojjat. Isa (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tehran University) Prof. Dr. Keynejad. Mohammad Ali (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University) Prof. Dr. Mohammad Moradi. Asghar (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Iran University of Science & Technology) Dr. Mirgholami. Morteza (Assistant Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University) Prof. Dr. Nadimi. Hamid (Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Shahid Beheshti University) Dr. Nejad Ebrahimi. Ahad (Assistant Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University)
Internal Affairs Manager:	Dr. Gharehbaglou.Minou (Assistant Professor of Architecture & Urbanism Faculty, Tabriz Islamic Art University)
Executive Directors:	Eng. Hamze Pirbabaei, Eng. Zahra Alinam, Eng. Seyed Masoud Vafaei
Scientific Advisers:	Dr. Bahram Ajorlou, Dr. Maziar Asefi, Dr. Azita Balali Oskuei, Dr. Morteza Pourmohammadi, Dr. Hasan Sajjadzade, Dr. Farzin Haghparast, Dr. Yaser Shahbazi, Dr. Abbas Ghaffari, Dr. Islam Karami, Dr. Mahdi Mohammadzadeh, Dr. Leila Medghalchi, Dr. Ayda Maleki, Eng. Mahdi Narangi, Dr. Masoud Nari Ghomi, Dr. Masoud Wahdattalab, , Dr. Ali Vandshoari, Dr. Parisa Hashempour.

Address:	Faculty of Architecture & Urbanism - Tabriz Islamic Art University - Mosalla St. - Maghsoudie St. - Saat Sq. - Tabriz
Tel:	041-35541813
Web site:	Firooze-islam.ir
E-Mail:	Firooze.islam@tabriziau.ac.ir

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]

Tabriz Islamic Art university
1999
Faculty Of Architecture & Urbanism

FIROOZE ISLAM
Journal of Research on Islamic Architecture & Urbanism
2
ISSN: 2383-0247 Vol. 2 , Spring / Summer 2016

Holistic Definition from Characters Transform in Art and Architecture in Historical Period of Islamic Civilization
Mahdi Hamzenejad

The Paradigm of Islamic Sharia- Shahr
Islam Karami

Concept of Structure and Methods of Its Recognition in Pre-Modern Iranian Cities
Zahra Ahari

Dispossession of Urban Realties for City Projects: Islamic laws and Exploitation Hypothesis
Masoud Nari Ghomi

Iranian Islamic Urban Design Features of Tabriz
M.R. Pourjafar, A. Molaee, A. Pourjafar

Morphology of Domes
Massud Wahdattalab, Elham Rezaiezadeh

[DOI: 10.29252/ciauj.2.1.87]